

طهران کاخ گلستان
ارک

www.ketab.ir

عباس خاکیار

سرشناسه	: خاکسار، عباس، ۱۳۴۸-
عنوان و نام پدیدآور	: ارگ سلطنتی طهران کاخ گلستان / نویسنده عباس خاکسار.
مشخصات نشر	: تهران: فرهنگ صبا، ۱۴۰۰.
مشخصات ظاهری	: ۳۲۰ ص. مصور، نقشه: ۲۹×۲۱ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۷۹۹۱-۰۵-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۹۷-۳۰۳.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: ارگ سلطنتی طهران
موضوع	: کاخ گلستان (تهران)
موضوع	: Golestan Palace(Tehran) :
موضوع	: تهران -- آثار تاریخی Tehran (Iran) -- Antiquities
موضوع	: تهران -- تاریخ Tehran (Iran) -- History
رده بندی کنگره	: DSR۲۰۷۹:
رده بندی دیویی	: ۹۵۵/۱۲۲:
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۷۰۱۲۱۷:
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیپا

ارگ سلطنتی طهران کاخ گلستان

■ نویسنده: عباس خاکسار

■ ویراستار: طیبه زکایی

■ خطاط: مهدیه محمدزاده

■ طراح و صفحه آرا: مریم داس بوشهری

■ ناظر چاپ: احمد شامخی

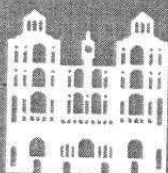
■ چاپ و صحافی: بهراد

■ چاپ: اول ۱۴۰۰

■ شمارگان: ۵۰۰ نسخه

■ قیمت: ۱۸۰۰۰۰ تومان

■ شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۹۹۱-۰۵-۵

فهرست مطالب

۱۹	مقدمه
۲۳	پیشینه تاریخی تهران
۲۳	تهران، پیش از ایجاد حصار شاه طهماسبی
۲۳	وضعیت تهران، در پیش از تاریخ
۲۳	وضعیت تهران، در پیش از اسلام و قرون اولیه اسلامی
۲۸	وضعیت تهران، در دوره تیموری
۲۸	وضعیت تهران، در دوره صفویه
۲۸	تهران، واقع در حصار شاه طهماسبی
۳۶	وضعیت تهران، در دوره افشاریه
۳۶	وضعیت تهران، در دوره زندیه
۳۷	وضعیت تهران در دوره قاجار
۴۵	تهران، واقع در حصار ناصری
۵۴	تهران، شهری نوین
۵۷	شکل گیری و گسترش ارگ سلطنتی تهران در گذر تاریخ
۵۷	بناهای تیموری پیش از شکل گیری ارگ سلطنتی
۵۹	ارگ سلطنتی در دوره صفویه
۵۹	چهارباغ شاه عباس صفوی
۶۰	دروازه ورودی به چهارباغ شاه عباس صفوی
۶۲	قصر شاه سلیمان صفوی
۶۲	گذرگاه افغان ها

۶۴	ارگ سلطنتی در دوره‌ی زندیه
۶۴	دیوانخانه‌ی بزرگ
۶۴	بنای دوروی کریم‌خانی (مهمانسرای تیموری) در دیوانخانه‌ی بزرگ
۶۴	حرمخانه (خلوت کریم‌خانی)
۶۵	باغ جنب دیوانخانه
۶۵	عمارت سلطنتی کریم‌خانی
۶۶	بنیان میدان ارگ و سردر شمالی آن برای ورود به دیوانخانه ارگ سلطنتی
۶۶	خندقی ارگ سلطنتی
۶۷	انسداد گذرگاه شمالی ارگ سلطنتی
۶۸	ارگ سلطنتی در دوره‌ی قاجار
۶۸	آقامحمدخان (۱۲۱۲-۱۲۰۰ق)
	تغییرات در دیوانخانه‌ی ارگ سلطنتی (بنای دوروی کریم‌خانی - مهمانسرای تیموری)
۶۸	(ایوان تخت مرمر)
۶۸	دفن استخوان‌های کریم‌خان زند در حرمخانه کریم‌خان (خلوت کریم‌خانی)
۶۹	کلاه‌فرنگی آقامحمدخانی
۷۰	بالاخانه‌ی آقامحمدشاهی (صندوقخانه‌ی مبارکه)
۷۱	اطاق نقاشخانه
۷۲	تالار (قصر) گلستان
۷۳	فتحعلیشاه (۱۲۵۰-۱۲۱۲ق)
۷۳	عمارت خورشید
۷۵	عمارت سروستان
۷۶	تالار (قصر) گلستان
۷۸	عمارت عشرت‌آیین یا طنبی
۷۸	عمارت بهشت‌آیین (منزل طاووس خانم یا تاج‌الدوله)
۷۹	خزانه
۸۲	کاخ بلور
۸۶	صرح مُمَرّد
۸۷	توپ مروارید
۹۰	دروازه‌ی اسدالدوله [گذرگاه افغان‌ها]
۹۰	تالار الماس (قصر شاه‌سلیمان صفوی، منزل باباشیخ)
۹۱	حیاط و عمارت چشمه
۹۲	تخت خورشید (طاووس)
۹۸	تزئینات جدید دیوانخانه
۹۸	تخت مرمر
۱۰۷	کلاه‌فرنگی چهل‌ستون چویی
۱۱۲	محمدشاه (۱۲۶۴-۱۲۵۰ق)

۱۱۴	ناصرالدین شاه (۱۳۱۳-۱۲۶۴ق)
۱۱۵	میدان ارگ
۱۱۵	باغ گلشن
۱۱۸	سردر شمالی میدان ارگ (عمارت سردر، درب سعادت، عالی قاپو)
۱۲۲	سردر جنوبی میدان ارگ (سردر نقاره‌خانه، نقاره‌خانه‌ی قدیم)
۱۲۵	دفترخانه یا دفتر استیفا
۱۲۸	صندوق عدالت
۱۲۹	تلگرافخانه‌ی میدان ارگ
۱۳۱	عمارت گالری
۱۳۴	باغ گلستان و دیوانخانه‌ی تخت مرمر
۱۳۴	عمارت خروجی
۱۳۶	اطاق موزه (موزه‌ی اسلحه) و کتابخانه‌ی سلطنتی
۱۳۸	رختدارخانه و صندوقخانه (عمارت سلطنتی کریم‌خانی)
۱۳۸	دریاچه
۱۴۱	تلگرافخانه (اطاق نقاشخانه)
۱۴۳	عمارت جدید سلطانی
۱۴۴	عمارت بادگیر
۱۵۵	عکاسخانه
۱۵۶	توسعه‌ی موزه‌ی قدیم
۱۵۶	نارنجستان وسط باغ سلطنتی
۱۶۱	تخریب کلاه‌فرنگی آقامحمدخانی و کلاه‌فرنگی چهل‌ستون چوبی
۱۶۳	شمس‌العماره
۱۷۸	عمارت عاج
۱۸۱	تکیه دولت (تکیه‌ی مبارکه دولتی، تکیه‌ی همایونی، تکیه‌ی دولتی)
۱۹۰	تغییرات در عمارت عاج و عمارت خروجی
۱۹۲	نارنجستان
۱۹۵	آبدارخانه
	موزه‌ی جدید [سررا، تالار سلام (تالار تاجگذاری)، تالار آینه (تالار گلستان)، کتابخانه‌ی سلطنتی]
۱۹۷	تخریب برج فتح‌الشاهی
۲۰۶	تخریب سازه‌ی میانی باغ سلطنتی [عمارت سلطنتی کریم‌خانی (رختدارخانه و صندوقخانه)، تالار (قصر) گلستان، عمارت خروجی]
۲۰۸	تغییرات در خلوتخانه‌ی [خلوت] کریم‌خانی
۲۰۹	تغییرات در ایوان تخت مرمر
۲۱۱	تالار برلیان
۲۱۲	

مقدمه

در بررسی مخازن مجموعه کاخ گلستان متوجه آرایه خطی^۱ کاغذی شدم که به نظر می‌رسید از پیکره‌ی بنای شمس‌العماره حذف شده است. تاریخ ساخت این بنای شاخص، در آرایه خط ۱۲۸۳ ق درج شده بود، در صورتی که اعتمادالسلطنه [مترجم و نویسنده معروف دوره‌ی ناصری] تاریخ ساخت بنا را ۱۲۸۴ ق لحاظ کرده بود و به تبع او دیگر نویسندگان نیز همین سال را مبنای ساخت قرار داده بودند. از آن جایی که سالیان زیادی در این مجموعه مشغول به کار بودم، برایم قابل پذیرش نبود از کنار خطاهای تاریخی مربوط به این بنا، بی‌تفاوت بگذرم. پس به مطالعه‌ی کتاب‌های مرجع دوره‌ی قاجار، اسناد خطی و تصویری و همچنین نقاشی‌های مرتبط با این دوره پرداختم. بعد از مدت‌ها پژوهش و تطبیق و مقایسه مطمئن شدم آرایه خط مورد نظر سند مهمی است و تاریخ ساخت بنای شمس‌العماره همان است که در آرایه خط ثبت شده بود یعنی ۱۲۸۳ ق.

در مورد عمارت بادگیر نیز ابهاماتی وجود داشت به طوری که تاریخ ساخت و سازنده‌ی آن در منابع مختلف با یکدیگر تفاوت داشت. مراحلی که برای اثبات تاریخ ساخت شمس‌العماره طی شده بود [البته بسیار پیچیده‌تر] برای این عمارت نیز تکرار گردید. نگارش مقالاتی در ارتباط با دلایل به وجود آمدن ابهامات در مورد این دو بنا و رفع آنان، از سوی پژوهشگران بازخوردی مثبت به همراه داشت که همین امر بارقه‌ی تألیف کتاب پیش‌رو را در ذهن من روشن گردانید.

روزها و ساعت‌ها به تحقیق، جستجو، بازبینی و مطالعه در منابع تاریخی دوره‌های مختلف برای دست‌یابی به

۱. منظور از آرایه خط، مجموعه‌ای از اوراق کاغذی است که ابیاتی بر آن نوشته شده و در مورد بنایی که در آن نصب است، توضیحات و توصیفاتی ارائه می‌دهد. برای جلوگیری از تخریب این اوراق در طول زمان، شیشه‌ای بر رویشان نصب می‌شود سپس با در نظر گرفتن محل نصب، اگر منقطع نباشد به دنبال یکدیگر و در غیر این صورت از هم جدا گشته و هر بیت و یا مصرع، به تنهایی در محل مورد نظر [تالار، اتاق و ...] نصب می‌شوند. این نمونه کار فقط در دوره‌ی قاجار دیده شده است و به نظر نوعی بدعت و نوگرایی است. در معماری نامی برای این نمونه کار وجود ندارد. با توجه به این که یکی از تزئینات و آرایه‌های وابسته به معماری است، نگارنده نام آرایه خط را برای آن در نظر گرفته است.

اسنادی از ارگ سلطنتی طهران [کاخ گلستان] پرداخته تا به درک صحیحی از روند شکل‌گیری و ساخت و سازها در این محدوده دست یابم. همین امر منجر به نتایجی قابل ملاحظه‌ای شد به طوری که بسیاری از ابهامات و دلایل بروز آن‌ها آشکار و اصلاح گردید. برای افزایش محدوده‌ی این پژوهش، بارها از صاحب‌نظران حیطه‌ی دوره قاجار، درخواست همکاری و همیاری نمودم تا در قالب کاری گروهی و استفاده از خرد جمعی، کاخ گلستان از همه‌ی جوانب (تاریخی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، هنری، معماری، بافت شهری، ...) مورد بررسی قرار بگیرد اما به دلایل مختلف این امر میسر نشد.

بنابراین به تنهایی پژوهش در باره‌ی ساخت و سازهای ابنیه‌ی ارگ سلطنتی را آغاز نمودم. از مجموعه‌ی منابع تاریخی از قبیل اسناد مکتوب، نقشه‌ها، نقاشی‌ها و عکس‌ها استفاده نمودم تا حد امکان از بروز هرگونه خطا جلوگیری نمایم. در حین پژوهش متوجه‌ی نکاتی شدم که سرچشمه‌ی ابهامات به وجود آمده بود که مهم‌ترینشان عبارتند از:

۱- ریشه‌ی تمام ایرادات تاریخی، از منابع دوره‌ی قاجار آغاز می‌شد. به طور مثال بیان یک واقعه‌ی تاریخی از دیدگاه دو مورخ چنان متفاوت است که تشخیص این‌که هر دو به یک موضوع می‌پردازند را دشوار می‌سازد.

۲- استفاده از یک نام خاص برای بناهای متفاوت در دوره‌های مختلف باعث سردرگمی و اشتباه پژوهشگران می‌شود. اسامی همچون: الماس، بلور، نارنجستان و ...

۳- به توضیحات عکس‌ها نمی‌توان به طور یقین استناد نمود. مخصوصاً توضیحاتی که ناصرالدین شاه در زیر عکس‌ها نوشته است زیرا در بعضی مواقع تاریخ نگارش آن با زمان عکسبرداری مغایرت دارد.

۴- ترجمه‌ی برخی سفرنامه‌ها با اصل کتاب همخوانی ندارد و مترجم به سلیقه‌ی خود از حقیقت محتوای اثر دور گشته است و در همین کتاب به نمونه‌هایی اشاره شده است که البته با تطبیق نسخه‌ی اصلی به تصحیح آن پرداخته‌ام.

۵- استفاده از منابع کاخ گلستان امکان‌پذیر نیست زیرا به شکل بایسته و کامل، کارشناسی بر روی آن‌ها صورت نگرفته است. همین‌جا باید یادآور شوم کلیه‌ی عکس‌ها و مدارکی که در تألیف کتاب از آن‌ها استفاده کرده‌ام، از منابع دیگری فراهم شده است.

۶- مهم‌ترین نکته مربوط به نویسندگان و پژوهشگرانی می‌شود که بدون دقت لازم و بررسی دقیق منابع و فقط با اتکا به منابع قدیمی، کتاب و مقالاتی را چاپ نموده‌اند که متأسفانه در روزگاران بعد مایه‌ی انحراف دیگران شده‌اند. که اگر دقت لازم صورت می‌گرفت خشت اولی که کج نهاده شده بود تأثریا، دیوار کج نمی‌رفت.

اندیشمندانی بزرگ در معرفی تاریخچه‌ی تهران همت گماشته و در این بین گریزی نیز به کاخ گلستان زده‌اند نظیر محمدتقی مصطفوی، حسین کریمان، عبدالحجّت بلاغی، ناصر تکمیل همایون، عبدالعزیز جواهرکلام، محمدحسن سمسار، شهریار عدل، محسن معتمدی، محمدرضا مقتدر، مسعود نوربخش، ... به تازگی کیانوش معتقدی و نامی ناموریکتا نیز در کتابی به بررسی کاخ گلستان همت نموده‌اند. ضمناً همایون خداداد و فائزه امین‌دهقان در کتاب گاه‌نگار قصر گلستان به معرفی منابع دوره‌ی قاجار در باره‌ی کاخ گلستان پرداخته‌اند. ولی اولین و مهم‌ترین پژوهش در مورد کاخ گلستان مربوط به یحیی ذکا، یعنی کتاب تاریخچه ساختمان‌های ارگ سلطنتی تهران و راهنمای کاخ گلستان می‌باشد که حدود پنجاه سال پیش [۱۳۴۹ش] به این کار مبادرت کرده است. بعد از ایشان صدیقه

گلشن نیز در مقاله‌ی باغ گلستان (ارگ تاریخی تهران) ابنیه‌ی کاخ گلستان را مورد بررسی قرار داده است. شالوده‌ی کتاب پیش‌رو در راستای پژوهش‌های ایشان و تکمیل آن است. ایراداتی که از گفته‌هایشان در کتاب گرفته می‌شود دقیقاً به دلیل کمبود منابع ایشان بوده است و من ارزش فراوانی برای پژوهش ایشان قائل هستم.

در این کتاب ابتدا تاریخچه تهران و سپس روند گسترش آن تا تبدیل شدن به شهری نوین پیگیری می‌شود. دو عمارت دوره‌ی تیموری با نام‌های منزل باباشیخ و مهمانسرا معرفی می‌شوند که درون حصار شاه‌طهماسب صفوی جایابی شده و جزو شهر تهران می‌گردند. این دو بنا، پس از ساخت چهارباغ شاه عباس صفوی درون حصار شاه‌طهماسبی [که مساحت آن دقیقاً به اندازه‌ی ارگ سلطنتی است] در این محدوده جای می‌گیرند و می‌توان اذعان داشت که سنگ بنای اولیه‌ی ارگ سلطنتی طهران [کاخ گلستان] هستند. روند گسترش و ساخت و سازها در ارگ سلطنتی از دوره‌ی صفویه آغاز و تا دوره‌ی قاجار ادامه می‌یابد ولی بیشترین تحولات منحصر به دوره‌ی ناصرالدین شاه قاجار است. در مسیر این پژوهش، از منابع متنوع تاریخی، همچون اسناد، نقشه‌ها، نقاشی‌ها و عکس‌های دوره‌ی قاجار استفاده شده و با تطبیق آنان با یکدیگر، علاوه بر ذکر تاریخ و علل ساخت ابنیه و تغییر و تحول و در بعضی موارد تخریبشان از دیدگاه تاریخ (نه معماری و بافت شهری)، به رفع ایرادات تاریخی در این زمینه و تصحیحشان پرداخته می‌شود.

این کتاب در سال ۱۳۹۸ش برای نخستین بار به صورت دیجیتال با تیراژ محدود به چاپ رسید و پس از سه نوبت ویرایش و بازنگری کامل و همچنین افزودن قسمت‌هایی دیگر از بناهای محدوده‌ی ارگ سلطنتی، برای چاپ نهایی آماده گردید. در این کتاب سعی شده از تصاویر کمتر دیده شده استفاده گردد و ضمناً هیچ‌یک از تصاویر کتاب تزئینی نبوده و اگر به ندرت عکسی تکرار شده باشد صرفاً برای تشریح و اثبات موضوعی متفاوت بوده است.

کتاب پیش‌رو حاصل بیست و اندی سال کوشش مداوم من در کاخ گلستان است و لازم می‌دانم از همراهی همسر عزیزم فرشته زکایی و فرزندان عزیزتر از جانم یاس و سام تشکر ویژه نمایم. امید است سرکار خانم لطفی و آقایان علی امیدعلی و سید محمدرضا مظهري و دفتر پژوهش آقای همایون خداداد به همراه همکارانشان در کاخ گلستان پذیرای سپاس و قدردانی اینجانب باشند. ضمناً از سرکار خانم پگاه هاشمی به دلیل در اختیار گذاشتن عکس‌های هوایی محدوده‌ی کاخ گلستان سپاسگزارم و در نهایت قدردان سرکار خانم طیبه زکایی بابت ویراستاری متن کتاب می‌باشم که با نهایت درایت و صبر و حوصله‌ی فراوان، به این امر مهم همت گمارده‌اند.

عباس خاکسار

دی ماه ۱۴۰۰ خورشیدی